

Dr Waldemar Tyc

Katedra Mikroekonomii, WGRiT
Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

Mechanizm społeczno-ekonomicznej transformacji rodziny

WPROWADZENIE

Rodzina jako podstawowa mikrostruktura społeczna towarzyszy człowiekowi, w różnej postaci, od najdawniejszych czasów. Poprzez prokreację zapewnia przetrwanie biologiczne ludzkości, zaś poprzez socjalizację dzieci w rodzinie stwarza warunki tworzenia „dobrych ludzi”. Była zawsze aktywnym uczestnikiem życia gospodarczego tak po stronie produkcji, jak i konsumpcji. Rodzina więc produkowała i konsumowała, oszczędzała i inwestowała, planowała, kalkulowała, szukała dla siebie najkorzystniejszych rozwiązań. Jednakże choć rodzina jest wciąż ta sama, to nie jest jednak taka sama. Jest ona bowiem beneficjentem przemian będących wynikiem nakładających się na siebie zdarzeń o charakterze ekonomicznym i kulturowym, które modyfikowały rodzinę. Wyjaśnienie przyczyn stanu współczesnej rodziny jest niemożliwe bez zrozumienia jej przeobrażeń w ujęciu historycznym, gdyż jej kształt, jak pisze A. Kwak, jest (...) „zdemontowaną wersją dużej rodziny z poprzednich dekad” [Kwak, 2005, s. 7].

Celem artykułu jest wyjaśnienie mechanizmu społeczno-ekonomicznej transformacji rodziny. Podkreślenia wymaga fakt, że tempo zmian było różne w poszczególnych rodzinach. Wiązać to należy z różnicami zdolności produkcyjnych poszczególnych rodzin, a co za tym idzie z ekonomicznymi możliwościami dostosowań. Różne było również tempo internalizowanych przez rodzinę modyfikowanych wartości systemu ekonomicznego i kultury. Warto też podkreślić, że transformacja rodziny była sumą niezamierzonych efektów ludzkich działań. Problematyka ta jest więc pasjonującą dziedziną badań dla ekonomistów, gdyż ekonomia powinna zajmować się właśnie niezamierzonymi efektami działań intencjonalnych i racjonalnych.

CZYNNIKI DOMINACJI, DETERMINACJI I REALIZACJI W TRANSFORMACJI RODZINY

Rodzina jest częścią struktury społeczno-gospodarczej i zmienia się wraz z nią. Zmiany, których rodzina jest beneficjentem oznaczają zarazem koniecz-

ność ciągłych dostosowań, co można uznać za równoznaczne z jej rozwojem. J. Kmita traktuje rozwój jako szereg zmian dokonujących się w miarę upływu czasu w odpowiedniej dziedzinie lub w obrębie jakiegoś wyróżnionego obiektu. Uszczegółowiając tę definicję wyróżnił [Kmita, 1982, s. 91]:

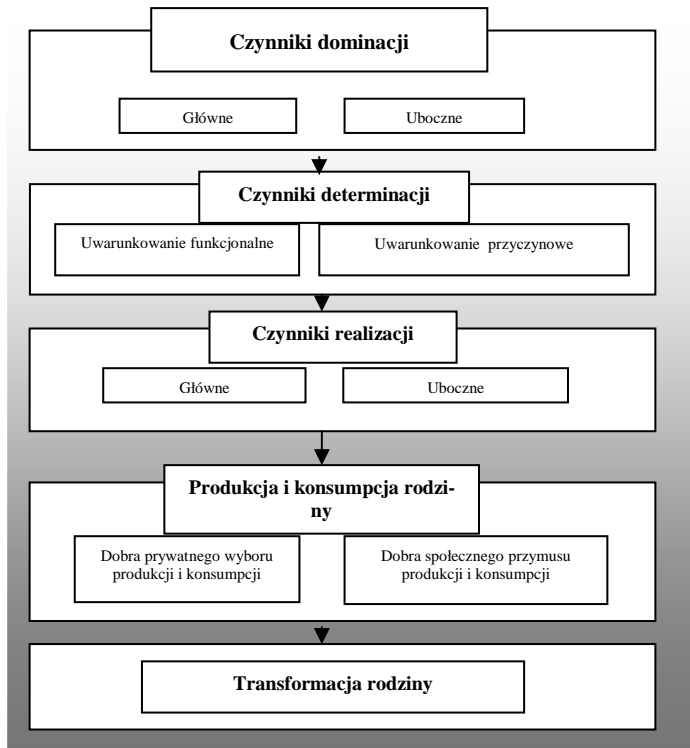
- różnicująco-integrujące pojęcie rozwoju, w którym kolejne zmiany polegają na wzroście liczby elementów i relacji danej dziedziny oraz wzroście jej spójności rozumianej jako silniejsze powiązania relacyjne między elementami;
- aksjologiczne pojęcie rozwoju, gdzie kolejne zmiany przybliżają coraz bardziej do danego ideału, stąd traktować je można jako „zmiany na lepsze”;
- nomologiczne pojęcie rozwoju, gdzie każda kolejna zmiana daje się wyjaśnić za pomocą odwołania się do już znanej, bądź możliwej do odkrycia prawidłowości. W tym znaczeniu rozwój jest więc ciągiem „zmian prawidłowych”, co określić można mianem postępu.

Transformacja rodziny stanowi kombinację tych typów rozwoju. Jest tak dlatego, że zmiany rodziny są skutkiem nakładających się na siebie zdarzeń o charakterze ekonomicznym i kulturowym. Zdarzenia te przenikały się oraz mieliśmy do czynienia ze zjawiskiem sprzężeń zwrotnych między nimi. Tak więc zdarzenia ekonomiczne miały wpływ na zmiany norm kulturowych lub też normy kulturowe przyspieszały lub opóźniały internalizację wartości systemu ekonomicznego. Zmiany rodziny były uwarunkowane genetycznie, czyli można je wyjaśnić odwołując się do znanych czy też możliwych do wyprowadzenia prawidłowości rozwojowych.

Cechą transformacji rodziny jest dyferencyjna dynamika zmian, a co za tym idzie zróżnicowanie rodzin i różne ich modele na każdym etapie rozwoju społecznego. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w różnicach zdolności poszczególnych rodzin do internalizacji modyfikowanych wartości systemu ekonomicznego i kultury. Oznacza to zarazem stwierdzenie, że w historycznym rozwoju rodzin występowały różnice w ich celach, a także w sposobach ich osiągnięcia. Idealizacyjnie, przyjmując można, że:

- cele rodziny zdominowane były poprzez zinternalizowane i zhierarchizowane wartości kultury i systemu ekonomicznego – czynniki dominacji,
- osiągnięcie celów determinowały sposoby (metody) użycia środków dla realizacji celów – czynniki determinacji,
- środki użyte dla realizacji celów stanowiły czynniki realizacji.

Schemat zależności między czynnikami dominacji, determinacji i realizacji w transformacji rodziny zaprezentowano na rys. 1.

Rysunek 1. Czynniki dominacji, determinacji i realizacji w transformacji rodziny
 Źródło: opracowanie własne.

Czynniki dominacji mają swoje umocowanie w kulturze, w systemie ekonomicznym (prawach rynku) oraz w prawie stanowionym. Wyróżnić można główny czynnik dominacji, czyli taki który stoi najwyżej w hierarchii wartościowania i wyznacza podstawowe cele oraz czynniki uboczne, modyfikujące działanie czynnika głównego. Czynniki determinacji umocowane są w zasadach, normach, regułach gry czy instytucjach. Warto podkreślić, że kategoria norm rodzinnych należy do najstarszych i najbardziej zróżnicowanych więzi normatywnych. Pierwotnym źródłem ich pochodzenia jest religia [Durkheim, 1990]. Jak zauważa S. Ehrlich, normy rodzinne w najmniejszym stopniu poddają się regulacji państwowej przez prawo stanowione¹, co jest uwarunkowane tym, iż wyrastają bezpośrednio z życia biopsychicznego człowieka [Ehrlich, 1995, s. 101].

Z kolei czynniki realizacji ufundowane są w działaniu członków rodziny (praca dla rodziny i praca zarobkowa) w oparciu o różnorodne jej zasoby, w tym pieniądze, a także więzi rodzinne. Czynniki realizacji są zasoby rodziny, któ-

¹ Odporność stosunków rodzinnych na regulację państwową ma uzasadnienie historyczne, gdyż rodzina jest starsza od organizacji państwowej.

re dzięki woli działania i poprzez działanie mogą zostać użyte w procesach produkcyjnych i w konsumpcji. Są to: inwestycje rzeczowe, finansowe oraz w kapitał ludzki, transfery międzypokoleniowe i zmiany wykorzystania czasu. Jest tym także moment założenia rodziny. Mogą to być również rozwiązania organizacyjne oraz innowacje kształtujące możliwości produkcyjne i konsumpcyjne rodziny.

Wyjaśnienie transformacji rodziny wymaga ustalenia zależności łączących różnorodne zjawiska, które mają wpływ na ten proces. J. Kmita określa zależność czy też związek zależności między zjawiskiem rodzaju X, a zjawiskiem rodzaju Y – uwarunkowaniem Y przez X lub determinacją Y przez X. Zauważa on również, że uwarunkowanie to może mieć charakter funkcyjny, przyczynowy lub funkcjonalny [Kmita, 1982, s. 11]. Uwarunkowanie funkcyjne jest związane z terminem „funkcja” w sensie matematycznym i oznacza przyporządkowanie jednoznaczne elementów jednego zbioru elementom innego zbioru. Można więc uznać, że dla wyjaśnienia złożonego procesu społecznego jest mało przydatne. Przydatne jest natomiast uwarunkowanie przyczynowe i funkcjonalne.

Uwarunkowanie przyczynowe określa się za pomocą stwierdzeń w rodzaju: zdarzenie a było przyczyną zdarzenia b lub zdarzenie a było skutkiem zdarzenia b. Determinację tę charakteryzują dwie cechy, gdyż po pierwsze określone zdarzenie ekonomiczne będące przyczyną wyprzedza w czasie zdarzenie będące skutkiem oraz zdarzenie będące przyczyną jest warunkiem wystarczającym zdarzenia będącego skutkiem [Kmita, 1982, s. 21]. Z kolei uwarunkowanie funkcjonalne oznacza występowanie związku obiektywnego między danym stanem czy cechą określonego układu (całości), a stanem czy cechą określonego elementu tego układu. Związek obiektywny polega na tym, że występuje on niezależnie od tego, czy jest przez kogoś uświadamiany [Kmita, 1982, s. 21-30]. W przypadku determinacji funkcjonalnej najważniejsze są przekonania eksponujące określone wartości. Wartości te znajdują swoje oparcie w kulturze. Jak pisze J. Kmita, „...że możemy jedynie przewidywać jaki rodzaj konkretnego zespołu przekonań będzie podlegać powszechnemu respektowaniu, czyli uzyska prędzej lub później akceptację społeczną” [Kmita, 1982, s. 69].

Transformacja rodziny jest więc zjawiskiem uwarunkowanym przyczynowo i funkcjonalnie. Determinacja przyczynowa dotyczyła zmian zachowań wynikających zarówno z rozwoju systemu ekonomicznego, jak i prawa stanowionego. Na przykład rozwój systemu ekonomicznego (prawa rynku) sprawił, że w miejsce sprzedaży dóbr wytworzonych w gospodarstwie domowym, towarem będącym przedmiotem sprzedaży stał się czas. W przypadku prawa stanowionego przyczyną mogły być zakazy lub nakazy, zaś skutkiem określone zachowania. Na przykład: prawo zabrania posiadania dwóch żon, stąd też skutkiem jest to, że małżeństwa są monogamiczne, czy też prawo stanowione poprzez obowiązek alimentacyjny nakazuje łożenie na utrzymanie dzieci.

W determinacji funkcjonalnej najważniejsze są zdaniem J. Kmity przekonania eksponujące określone wartości respektowane indywidualnie w skali powszechnej, ale niekoniecznie indywidualnie uświadamiane. Stąd też w tym znaczeniu kultura traktowana jest jako rzeczywistość myślowa, złożona z przekonań normatywnych i dyrektywalnych [Kmita, 1985, s. 20]. A. Swidler uważa, że kultura nie jest jednolitym systemem popychającym działanie w określonym kierunku, lecz raczej „zestawem narzędzi” lub swoistego rodzaju „repertuarem”, z którego aktorzy wybierają różne elementy do konstruowania linii swego działania [Swidler, 1986, s. 277]. Oznacza to, że na cele działania żyjących w określonej kulturze ludzie mogą mieć wpływ różnego typu przymusy moralne i egzystencjalne. Podłożem tych „przymusów” mogą być uwarunkowania biologiczne, jak i ekonomiczne, wynikające z dostępnych poszczególnym jednostkom i rodzinom środków działania [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004, s. 115]. Konstatując powyższe rozważania można za A. Swidler stwierdzić, że ludzie wybierają i realizują takie cele opisywane w języku wartości, do jakich jest dobrze dopasowany ich kulturowy ekwipunek [Swidler, 1986, s. 277].

Determinacja funkcjonalna oznacza więc, że ludzie wybierają „ze skrzynek z narzędziami” to, co jest dla nich funkcjonalne, użyteczne, sankcjonujące i legitymizujące ich działanie. Nie oznacza to jednak, że „ze skrzynek z narzędziami” można wybrać to, co się chce i kiedy chce. Możliwości wyboru są jednak ograniczone. Po pierwsze mamy do czynienia z ograniczeniem pieniężnym, które sprawia, że możemy wybrać wyłącznie to „na co nas stać”. Po drugie mamy do czynienia z działaniem „mechanizmu sita”, który powoduje, że „narzędzia” sprzeczne z fundamentalnymi wartościami rodziny w wymiarze aksjologicznym zostają odrzucone. Stąd też mimo zmian modelu kulturowego rodziny w trakcie jej transformacji, występują stałe wartości kulturowe, jak na przykład: związek heteroseksualny, posiadanie dzieci (dziecka), czy też przekazywanie dziedzictwa materialnego w formie spadku, w pierwszej kolejności własnej rodzinie a nie sąsiadom.

W zjawiskach tych ujawnia się ciągłość kulturowa rodziny. Objawia się ona w tym, że pomimo modyfikacji wielu cech pierwotnego modelu kulturowego rodziny, mieliśmy do czynienia z inercją fundamentalnych – aksjologicznych podstaw rodziny. Potwierdzeniem tego jest nie upowszechnianie się wielu zachowań o charakterze anomijnym. Na przykład prostytutka i kradzież jako sposób zarobkowania rodziny czy też przemoc w rodzinie jako metoda wymuszania określonych zachowań nie staje się normą kulturową. „Mechanizm sita” nie jest jednak w stanie zapobiec zmianom innych zachowań, których konsekwencją jest zmniejszenie wielkości rodziny (ilości dzieci w rodzinie), przebudowy stosunków wewnątrz rodzinnych, ucieczki od związków formalnych, zmniejszeniu trwałości rodziny czy też rezygnacji z założenia rodziny.

TRANSFORMACJA RODZINY A EKONOMIA SPOŁECZNA

Pojęciem anomii społecznej określić można sytuację, w której jednostki i rodziny nie mają możliwości zrealizowania narzuconych społecznie celów czy pożądaných wartości, za pomocą społecznie akceptowanych środków działania i sposobów ich realizacji, czyli zgodnie z przyjmowanymi w społeczeństwie normami. Prowadzi ona do zagubienia człowieka w systemie aksjomatycznym poprzez zatracenie zdolności do oceny wartości jakie należy zinternalizować, jakie środki realizacji stosować i zgodnie z którymi normami działać. Anomia dotyczy w głównej mierze okresów szybkiej zmiany społecznej i jest zarówno jedną z przyczyn przeobrażeń, konsekwencją przystosowywania się, jak i społecznym „tłem transformacji” rodziny.

Pojęcie anomii wprowadził do nauk społecznych E. Durkheim, który rozumiał ją jako stan społeczeństwa, w którym normy i wartości społeczne istnieją, lecz nie są przestrzegane. Uważał on, że jest ona świadectwem głębokiego kryzysu społecznego, w którym to jednostki zatracają zdolność odróżniania dobra od zła. Przyczyn anomii upatrywał w załamaniu się porządku społecznego na skutek wojen, rewolucji czy kryzysu ekonomicznego. Twierdził też, że w stanie anomii mogą się znaleźć nie tylko całe społeczeństwa, ale również poszczególne jednostki i rodziny, wtedy, gdy ich sprawy życiowe „zderzą się” z jakąś tragedią życiową (śmierć współmałżonka czy dziecka, rozwód, strata pracy, bankructwo, więzienie itp.) [Durkheim, 1999]. Z kolei R.K. Merton, twórca funkcjonalizmu strukturalnego² uważał, że anomia wynika z braku równowagi pomiędzy kulturowo określonymi celami, a zdefiniowanymi jako obowiązujące zinstytucjonalizowanymi sposobami osiągnięcia tych celów [Merton, 2002, s. 197-224].

Anomia nie oznacza ani braku norm, ani też braku możliwości ich poznania czy zrozumienia, lecz ma związek z ambiwalentnością stosunku ludzi do ich przestrzegania. Poczucie anomii wiąże się z przekonaniem jednostki, iż po to, aby osiągnąć zakładane przez siebie cele, musi ona postąpić w sposób społecznie nieakceptowany, a także to, że można, a nawet trzeba lekceważyć propagowane normy i wartości. Zjawisko anomii rozpatruje się głównie z punktu widzenia jej negatywnych skutków w postaci dezorganizacji społeczeństwa, patologii oraz tworzenia subkultur dewiacyjnych. Anomia może mieć także wymiar pozytywny, gdy prowadzi do zachowań innowacyjnych i przedsiębiorczych, a w konsekwencji do pozytywnych zmian społecznych.

W zależności od akceptacji lub odrzucenia kulturowego określonych celów i sposobów ich osiągnięcia, R.K. Merton zdefiniował typy indywidualnego przystosowania, czyli: konformizm, innowację, rytualizm, wycofanie i bunt [Merton, 2002, s. 203]. Konformizm jest zdaniem R.K. Mertona reakcją najbardziej ty-

² Funkcjonalizm strukturalny koncentruje się na strukturze społecznej jako systemie oraz na wyjaśnianiu funkcji poszczególnych elementów społeczeństwa w utrzymaniu całego globalnego układu w stanie równowagi i w zapewnieniu mu ciągłości.

pową w stosunku do społeczeństw ustabilizowanych. Zachowania konformistyczne są zorientowane na podstawowe wartości społeczne, realizowane przez większość członków owej społeczności. Jest to jego zdaniem jedyny aprobowany sposób społecznego funkcjonowania. W odróżnieniu od konformizmu, wszystkie pozostałe formy przystosowania zalicza on do zachowań dewiacyjnych [Merton, 2002, s. 204]. Typy indywidualnej kontestacji i przystosowania się rodziny do zmian kulturowych i ekonomicznych zaprezentowano w zestawieniu zawartym w tab. 1.

Zachowania kontestacyjne dotyczą naruszania panujących wartości i norm formalnych i nieformalnych. Kontestatorzy wprowadzają w znane i bezpieczne mechanizmy życia społecznego nieład i zamieszanie, oraz budzą najczęściej negatywną reakcję. Przyczyną zachowań kontestacyjnych są konflikty celów i sposobów ich realizacji. W wymiarze indywidualnych zachowań rodziny, mogą one przybierać różną postać od zachowań konformistycznych po buntownicze. Postawa konformistyczna polega na akceptacji celów i sposobów realizacji celów. Oznacza to, że rodzina akceptuje i podporządkowuje się wartościom i normom postępowania obowiązującym w danym społeczeństwie. Choć konformizm utożsamiany jest zwykle z nadmiernym, bezkrytycznym przyjmowaniem tych norm oraz zbyt intensywnym identyfikowaniem swoich celów, a nawet uległością, to w przypadku rodziny jest on koniecznością, gdyż jak stwierdził R.K. Merton, w przeciwnym razie zniszczeniu uległaby ciągłość społeczna. Przejawem zachowań konformistycznych jest na przykład budowanie rodziny w oparciu o formalny związek małżeński, czy też realizowanie w rodzinie określonej wymogami społecznymi wielkości oraz struktury produkcji i konsumpcji.

Tabela 1. Typy indywidualnej kontestacji i przystosowania się rodziny

Wyszczególnienie	Cele	Sposoby realizacji
Konformistyczna	(+) akceptacja celów	(+) akceptacja sposobów realizacji
Innowacyjna	(+) akceptacja celów	(-) brak akceptacji sposobów realizacji
Oportunistyczna	(+/-) warunkowa, zależna od sytuacji akceptacja celów	(+/-) warunkowa, zależna od sytuacji akceptacja sposobów realizacji
Rezygnacyjna (wycofanie)	(-) brak akceptacji celów	(-) brak akceptacji sposobów realizacji
Buntownicza (rewolucyjna)	(+/-) sprzeciw wobec celów i zastąpienie ich innymi	(+/-) sprzeciw wobec sposobów realizacji i zastąpienie ich innymi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Merton, 2002, s. 203].

Zachowaniem innowacyjnym może być zarówno zdrada małżeńska, życie bez formalnego związku małżeńskiego, życie w „singlu”, oddanie własnego dziecka do przytułku, czy też adopcja cudzego dziecka. Może ono też polegać na zastąpieniu dochodów z pracy, dochodami z kradzieży czy z przestępstw, ale też na pracy na dwa etaty. Postawy innowacyjne zwykle sprzyjają osłabieniu formalnych podstaw funkcjonowania rodziny poprzez życie w związkach nieformalnych, na próbę czy też na rezygnacji z posiadania dzieci. Zazwyczaj zachowania innowacyjne spotykają się w społeczeństwie z lekceważeniem albo z krytyką, często jednak się upowszechniają i stają się w konsekwencji akceptowanym społecznie sposobem działania. Mamy zatem do czynienia ze zjawiskiem naśladownictwa „pionierów”, które ma zwykle charakter spontaniczny i adaptacyjny. Przykładem są tutaj związki kohabitacyjne, które redefiniują rozumienie małżeństwa w kontekście życia rodzinnego [Kwak, 2005, s. 70-143].

Zachowania oportunistyczne polegają na warunkowej akceptacji celów i sposobów ich realizacji. Akceptacja ta jest uzależniona od uzyskania korzyści, wygody, przyjemności, stąd też mamy do czynienia z postępowaniem adekwatnym do zaistniałej sytuacji. Prowadzi to do ambiwalentnego traktowania zarówno celów jak i sposobów realizacji, zaś wynika zawsze z prymatu zachowań indywidualistycznych nad wspólnotowymi.

Postawa rezygnacyjna i wycofanie jest sposobem przystosowania, który może polegać na odrzuceniu celów oferowanych przez kulturę. W konsekwencji jednostki i rodziny przystosowujące się w taki właśnie sposób pozostają jedynie formalnie członkami danego społeczeństwa, podczas gdy faktycznie do niego nie należą. Przykładem mogą być zarówno rodziny patologiczne, jak i różne sekty, komuny oraz rodziny, które świadomie i z wyboru żyją poza społeczeństwem. Klasycznym przykładem mogą być na przykład rodziny Amiszów.

Postawa rezygnacji (wycofania) jest sposobem przystosowania najsilniej potępianym przez pozostałych członków społeczeństwa. Jest tak dlatego, że poprzez zakwestionowanie społecznych celów oraz sposobów ich realizacji, szczególnie dla rodzin patologicznych, stanowią one obciążenie dla społeczeństw, w których funkcjonują. Z kolei postawa buntownicza pojawia się wówczas, gdy jak to określił R.K. Merton (...) „system instytucjonalny postrzegany jest jako przeszkoda w realizowaniu uznawanych społecznie celów” [Merton, 2002, s. 219]. Buntownicy wychodzą poza dotychczasową strukturę społeczną oraz mają możliwość tworzenia nowych struktur, wraz z towarzyszącymi im celami, sposobami i środkami realizacji. Jest tak dlatego, że traktują dotychczasowe cele i sposoby jako ustalone arbitralnie, stąd też wyłącznie jedno z wielu możliwych do realizowania. Postawa ta stanowi jednak przykład zachowań destrukcyjnych, które raczej niszczą rodzinę jako wspólnotową grupę społeczną, niż prowadzą do jej innowacyjnych modyfikacji.

RODZINA W EWOLUCJI KULTURY I SYSTEMU EKONOMICZNEGO

Zaproponowana konceptualizacja społeczno-ekonomicznych czynników transformacji rodziny jest zgodna z tezą, że rodzina jest tworem tak kulturowym, jak i ekonomicznym. Oznacza to, że przyczyn ewolucji rodziny należy szukać zarówno w ekonomii jak i w kulturze społeczeństw, których jest ona częścią [Patterson, 2003, s. 327]. Mamy przy tym do czynienia zarówno z ciągłym przenikaniem się kultury i systemu ekonomicznego, a w konsekwencji ze zmianami zachowań (efektami behawioralnymi). Zmiany zachowań są skutkiem interakcji oraz sprzężeń zwrotnych między kulturą a środowiskiem strukturalnym, a także autonomicznych zmian kulturowych. Dla wyjaśnienia transformacji rodziny zasadnym jest zastosowanie interpretacji humanistycznej. Oznacza to zarazem wyjaśnianie kauzalne (przyczynowe) oraz genetyczne (historyczne), a równocześnie określanie szeregu etapów pośrednich, przez które przeszedł układ, zanim osiągnął stan wyjaśniany [Nagle, 1985, s. 27-31]; [Hajduk, 1969, s. 85-123].

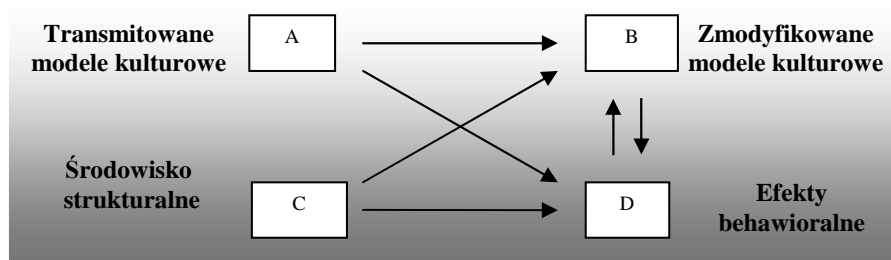
Narzędziem umożliwiającym zastosowanie zintegrowanego podejścia do wyjaśnienia transformacji rodziny może być matryca przyczynowa Pattersona, której schemat zaprezentowano na rys. 2.³ Umożliwia ona bowiem wyjaśnienie interakcji zachodzących między:

- modelem kulturowym dziedziczonym z pokolenia na pokolenie;
- zmodyfikowanym modelem kulturowym;
- środowiskiem strukturalnym;
- efektami behawioralnymi (zmianami zachowań).

O. Patterson przez pojęcie kultury rozumie repertuar społecznie przekazywanych i wewnątrzpokoleniowo generowanych koncepcji dotyczących tego, jak żyć i co sądzić o świecie zarówno w kategoriach ogólnych, jak i w odniesieniu do konkretnych aspektów życia. Zauważa on również, że kultura jest systemem informacyjnym o zróżnicowanym poziomie szczegółowości, stąd jest tym, co trzeba wiedzieć, aby działać efektywnie w danym środowisku [Patterson, 2003, s. 327]. Warto jednak doprecyzować to pojęcie poprzez stwierdzenie, że kultura wyraża się w instytucjach. D. Etounga-Manguelle wskazując relacje między kulturą a instytucjami stwierdził, że „kultura jest matką, a instytucje jej dziećmi” [Patterson, 2003, s. 33]. Oznacza to, że kultura „rodzi” własne, specyficzne dla niej instytucje. Nie oznacza to jednak, że każda instytucja prawna jest normą kulturową. Nie wystarczy bowiem stworzyć normy prawnej, by wykreować normy kulturowe. Przykładem mogą tu być małżeństwa homoseksualne, które mimo, iż stanowią w wielu krajach „normę prawną” nie są w nich normą kulturową. Są często traktowane jako przejaw zachowań anomijnych pomimo swego

³ Koncepcja tej matrycy stworzona została przez O. Pattersona i wykorzystana przez niego do wyjaśnienia wysokiego odsetka dzieci porzuconych przez ojców pochodzenia afroamerykańskiego.

legalizmu prawnego. Nie świadczy to o tym, że zachowania te nigdy nie staną się normą kulturową. Wymaga to jednak powszechnego uznania tego sposobu zachowania, czyli akceptacji społecznej i ich internalizacji. Stąd też, by norma prawna stała się normą kulturową nie wystarczy jej uchwalenie przez parlament oraz jej akceptacja wyłącznie przez beneficjentów określonej instytucji prawnej.

Rysunek 2. Interakcje zachodzące między modelami kulturowymi, środowiskiem strukturalnym oraz efektami behawioralnymi

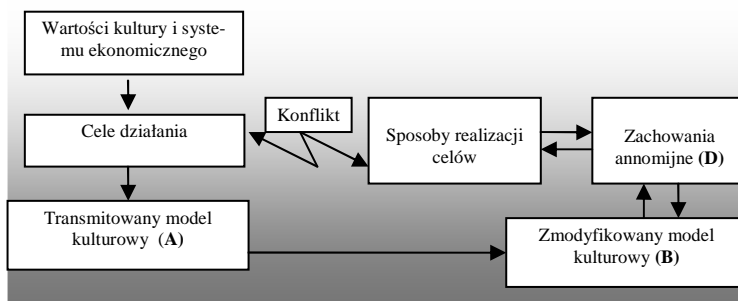
Źródło: [Patterson, 2003, s. 317].

Modele kulturowe (A) stanowią więc zarówno „zestaw narzędzi” w ujęciu A. Swindler, ale również mieszczą w sobie normy, zasady, reguły gry, plany dotyczące życia, schematy myślenia, oceniania i wykonywania zadań. Stąd też, modele te mogą służyć zarówno do wyznaczania celów jakichś działań, do planowania sposobów realizacji celów lub aktualizacji celów. Pomagają one także zrozumieć działania i motywy działań innych. Modele kulturowe przyswajane są poprzez ich dziedziczenie z pokolenia na pokolenie w wyniku socjalizacji w rodzinie, jak również poprzez ich nabywanie w wyniku nauczania i naśladownictwa [Mamzer, 2001].

Z kolei zmodyfikowane modele kulturowe (B) są, jak to określił O. Patterson, efektem zmian w dziedziczonych modelach kulturowych na skutek procesów dostosowawczych do nowych strategii radzenia sobie ze środowiskiem drogą prób i błędów, ale również mogą stanowić efekt zmian w dziedziczonych modelach kulturowych na skutek błędów transmisji podczas nauczania i naśladowania. Warto jednak podkreślić, że zmodyfikowany model kulturowy stanowi przyjęty i zaakceptowany społecznie sposób wyznaczania celów jakichś działań i sposobów realizacji celów. Oznacza to zarazem, że pierwotnie kontestacyjne i innowacyjne sposoby zachowania mogą się stać społeczną normą, a co za tym idzie stać się elementem zmodyfikowanego modelu kulturowego. Mogą jednak zostać odrzucone w wyniku działania „mechanizmu sita”.

Przyczyn modyfikacji modeli kulturowych rodziny szukać należy w ewolucji środowiska strukturalnego (C), które traktować można więc jako zbiór uwarun-

kowań materialnych i instytucjonalnych, determinujących egzystencjalną stronę życia ludzi. Podstawowe znaczenie ma tu system ekonomiczny będący częścią, czy też jednym z podsystemów systemu społecznego. System ekonomiczny stanowi według M.R. Toola, (...) „strukturalną kompozycję niezliczonej ilości powiązanych ze sobą instytucji, przez które ludzie organizują i koordynują swoje zachowania tak, aby móc realizować różne formy społecznej aktywności służące podtrzymaniu i rozwojowi życiowych procesów społeczeństwa” [Tool, 1990, s. 168].

Rysunek 3. Konflikt jako źródło zachowań anomijnych

Źródło: opracowanie własne.

Zmiana cech środowiska strukturalnego ma wpływ na zmiany zachowań ludzi wywołując określone efekty behawioralne (D). Zmiany cech środowiska rozumieć należy jako pojawienie się nowych lub modyfikacji istniejących instytucji i reguł gry. Można je przyjąć i zinternalizować, konsekwencją czego będzie modyfikacja modelu kulturowego rodziny. Można jednak je kontestować oraz poszukiwać rozwiązań innowacyjnych o charakterze anomijnym.

Anomia jest wynikiem sprzeczności celów działania będących funkcją zdefiniowanych kulturowo zamierzeń wynikających z dominujących w społeczeństwie wartości z usankcjonowanymi prawnie (formalnie) i obyczajowo (nieformalnie) sposobami ich osiągania. Te konflikty czy też sprzeczności są zarówno źródłem zmian i przystosowania się rodziny, a także stanowią swoistego rodzaju „koło zamachowe” jej ewolucji, a co za tym idzie modyfikacji modelu kulturowego rodziny (por. rys. 3.) Tak więc brak akceptacji sposobów realizacji celów rodzi konflikt i wywołuje efekty behawioralne (D) w postaci zachowań kontestacyjnych i innowacyjnych. Następują przy tym sprzężenia zwrotne, gdyż zachowania te zmieniają dotychczasowe sposoby działania. Jeżeli nowe sposoby działania i zachowania się upowszechnią, mogą się stać normą kulturową i być częścią zmodyfikowanego modelu kulturowego rodziny (B). W przeciwnym wypadku zostaną wyłącznie częścią zjawiska jakim jest anomia społeczna.

RODZAJ I KIERUNEK EWOLUCJI RODZINY

Transformację rodziny sprowadzić można do trzech zasadniczych jej wymiarów: zmian ekonomicznych – bogacenie, zmian kulturowych – równouprawnienie oraz zmian instytucjonalnych – upublicznienie rodziny. W tabeli 2 w sposób syntetyczny zestawiono: rodzaj, kierunek ewolucji oraz czynniki ewolucji rodziny, w ramach których wyodrębniono czynniki dominacji, determinacji i realizacji.

Podstawowym czynnikiem, który zdominował zmiany o charakterze ekonomicznym było powstanie systemu ekonomicznego. Zmiany środowiska strukturalnego doprowadziły do wypierania rodziny samowystarczalnej z jej tradycyjnymi formami gospodarowania. Przyczyniło się do tego zjawisko utowarowienia czasu. Praca zarobkowa została oddzielona od gospodarstwa domowego. Powstał, a następnie ewaluował rynek pracy. Zmiany ekonomiczne pociągnęły za sobą konieczność uczestniczenia w elastycznych systemach pracy, wymagających dyspozycyjności i mobilności. Natomiast wejście kobiet na rynek pracy stało się zarzewiem konfliktu karier współmałżonków.

Zjawiskami funkcjonalnie związanymi ze zmianami systemu ekonomicznego były: konsumpcjonizm i hedonizm. Ten rodzaj zachowań stał się odpowiedzią na masową produkcję i marketing. Następowaly zmiany struktury produkcji i konsumpcji rodziny. Brak czasu na produkcję dóbr wytwarzanych w gospodarstwie domowym oraz wytwarzanie rodzinnych był rekompensowany wyższymi dochodami z pracy zawodowej i konsumpcją dóbr nabywanych na rynku. Systematycznie wzrastała ilość dóbr jakie rodzina musiała posiadać, aby po pierwsze powstać oraz aby funkcjonować w społeczeństwie.

Warunkiem pełnoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym stawała się konsumpcja, stąd też najważniejszym był czas pracy przeznaczony na zdobywanie dochodów. Uzyskiwanie dochodów wymagało jednak ciągłego inwestowania w kapitał ludzi, co było warunkiem utrzymania pracy. Źródłem dochodów rodziny stały się też inwestycje rzeczowe i finansowe. Następowalo bogacenie się rodziny, lecz odbywało się to kosztem systematycznego osłabienia więzi rodzinnych.

Rosły koszty alternatywne wychowania dzieci, gdyż ich posiadanie wiązało się z ograniczeniem pracy zawodowej i zarobkowania. Malala więc wielkość rodziny, gdyż dzieci wymagały nakładów i czasu, co konkurowało zarówno z dążeniem do maksymalizowania dochodów z pracy, jak i konsumpcyjnym stylem życia.

Tabela 2. Rodzaj i kierunek ewolucji rodziny oraz czynniki jej transformacji

Rodzaj zmian	Kierunek zmian	Czynniki ewolucji rodziny		
		dominacji	determinacji	realizacji
Zmiany ekonomiczne rodziny (bogacenie)	1. Od rodziny biednej do bogatej	Wartości kultury i systemu ekonomicznego	1. Utowarowienie czasu 2. Elastyczny rynek pracy 3. Zmiany kosztu alternatywnego wychowania dzieci 4. Zmiany kosztu alternatywnego dziecka 5. Przymus posiadania dóbr umożliwiających świadczenie pracy	1. Praca zarobkowa 2. Inwestycje rzeczowe i finansowe 3. Inwestycje w kapitał ludzki
	2. Od rodziny dużej do rodziny małej			
	3. Od sprzedaży produktów wytworzonych przez rodzinę do sprzedaży czasu rodziny			
	4. Od rodziny jako konieczności ekonomicznej do rodziny jako jednej z możliwości organizacji życia jednostki			
	5. Od rodziny wytwarzającej niemal wszystko do rodziny kupującej niemal wszystko			
	6. Od rodziny przewagi funkcji produkcyjnej do rodziny przewagi funkcji konsumpcyjnej			
	7. Od wspólnej pracy do konkurencyjnych projektów pracy małżonków			
	8. Od substytucji dochodu czasem do substytucji czasu dochodem			
	9. Od komplementarności pracy małżonków do jej substytucji			
	10. Od wykorzystywania dzieci jako wartościowej siły roboczej w procesach produkcji rodziny do traktowania dziecka jako formy luksusowej konsumpcji			
Zmiany kulturowe (równouprawienie)	1. Od wspólnoty do stowarzyszenia	Wolność jednostki, indywidualizm, hedonizm i konsumpcjonizm	1. Zmiany w systemie wartości oraz ich akceptacja 2. Przymus dostosowania do logiki środowiska strukturalnego (systemu ekonomicznego) 3. Społeczne przyzwolenie i akceptacja zmian	1. Odrzucanie w czasie założenia rodziny 2. Rozwody 3. Związki kohabitacyjne 4. Single
	2. Od rodziny konieczności kulturowej do rodziny jako jednej z form życia ludzi			
	3. Od patriarchy do równouprawienia			
	4. Od maskulinizmu do emancypacji kobiet i równości płci			
	5. Od rodziny wielopokoleniowej do rodziny nuklearnej			
	6. Od konsumpcji zaspakajającej potrzeby do konsumpcji ostentacyjnej			
Zmiany instytucjonalne (instytucjonalizacja rodziny)	1. Od związku formalnego po luźne związki (nieformalne)	Prymat prawa stanowionego nad tradycją	1. Rozwój społecznych i ekonomicznych podsystemów funkcjonalnych budujących alternatywę dla rodziny 2. Prawa kobiet 3. Prawo rodzinne	1. Przerzucenie odpowiedzialności za rodzinę na państwo 2. Ingerencja państwa w życie rodziny
	2. Od rodziny prywatnej do rodziny publicznej			
	3. Od nieformalnej regulacji stosunków wewnątrzrodziny do kodyfikacji niemal wszystkich obszarów życia rodzinnego			
	4. Od rodziny, której funkcje określa tradycja do rodziny, której funkcje określa prawo i system ekonomiczny			

Źródło: opracowanie własne.

W wymiarze kulturowym transformacji rodziny, dominujące znaczenie miały: gloryfikacja wolności i niezależności jednostki, indywidualizm, egocentryzm, konsumpcjonizm i hedonizm. Cechy te były funkcjonalnie związane z przeobrażeniami środowiska strukturalnego (systemu ekonomicznego). Warto również podkreślić fakt, że kultura i system ekonomiczny wzajemnie się wzmacniały. Oznacza to zarazem, że zmiany norm kulturowych legitymizowały przeobrażenia systemu ekonomicznego, zaś system ekonomiczny wywoływał zmiany kulturowe. Wiele zachowań, dotychczas anonimowych, stawało się normami kulturowymi. Internalizacja „nowych wartości” stawała się warunkiem sukcesu życiowego. Rodzina traciła swój charakter wspólnotowy, co wiązało się z kryzysem patriarchy i osłabieniem rodziny opartej na dominacji dojrzałego mężczyzny (męża, ojca). Zjawisko to miało dwa oblicza. Z jednej strony oznaczało detronizację mężczyzn w wyniku emancypacji kobiet, zaś z drugiej strony, jak to określiła feministyczna pisarka B. Ehrenreich, nastąpił „upadek etyki zarabiających na chleb”, czyli bunt mężczyzn przeciwko oczekiwaniu, że będą przekazywać swoje wyższe dochody kobietom i dzieciom w ramach rodzinnego systemu dystrybucji [Ehrenreich, 1983, s. 12]. Posiadanie rodziny kolidowało z hedonizmem i egocentryzmem, stąd też kryzys małżeństwa i rozwody. Natomiast antycypacja ograniczenia własnej wolności oraz konieczności dzielenia się z innymi powodowała „ucieczkę” przed rodziną i życie w singlach. Łatwiejszą drogą niż małżeństwo, stawały się związki kohabitacyjne i luźne związki, które nie rodziły zobowiązań i były łatwe do rozwiązania.

W wymiarze instytucjonalnym transformacja rodziny dotyczyła zarówno powstawania nowych, jak i przeobrażeń regulacji prawnych w zakresie funkcjonowania rodziny. Dominujące znaczenie miał tu „prymat prawa stanowionego nad tradycją”. Teza ta nie oznacza, że zapisy prawne mogły zmienić tradycję (kulturę), lecz to, że przymus prawny powodował konieczność dostosowania się do „lity prawa”, nawet wówczas, gdy należało zmienić zwyczaje panujące w rodzinie. Doprowadziło to do wzrostu wpływu państwa na funkcjonowanie rodziny oraz jej upublicznienie. Kobiety uzyskiwały prawa, których wcześniej nie posiadały. Prowadziło to do ich emancypacji i równouprawnienia. Przeobrażeniom rodziny sprzyjał też rozwój społecznych i ekonomicznych podsystemów funkcjonalnych budujących alternatywę dla rodziny. „Instytucjonalizacja” rodziny jest przedmiotem krytyki środowisk konserwatywnych, gdyż twierdzą oni, że, jak napisała A. Graff, ..., „jest absurdalne, aby państwo tworzyło prawodawstwo zmierzające do zmiany relacji między płciami” [A. Graff, 1999, s. 20–22]. Innym argumentem przeciw interwencji państwa w życie rodziny jest przekonanie, że przerzucenie na państwo odpowiedzialności za rodzinę ma charakter destrukcyjny. Zwalnia bowiem ludzi od obowiązku dbałości o własną rodzinę i rodzi szereg zachowań mieszczących się w obszarze patologii życia społecznego.

NIEZMIERZONE KONSEKWENCJE TRANSFORMACJI RODZINY

Transformację rodziny traktować można jako sumę niezamierzonych efektów ludzkich działań. J.W.N Watkins stwierdził, że ... „Tendencje społeczne są rezultatami – zazwyczaj niezamierzonymi – ludzkich charakterów, działalności i sytuacji, ludzkiej niewiedzy i lenistwa w tym samym stopniu co wiedzy i ambicji” [Watkins, 2001. s. 57]. R. Nozick uważa, że zmiany społeczne (kryzys) nie są efektem działania „widzialnej ręki” państwa, lecz mechanizmu „niewidzialnej ręki” [Nozick, 1999, s. 33-38]. A. Matysiak dodaje, że procesów społecznych nie można zaplanować, zatem zawodna jest zasada „widzialnej ręki”, ponieważ intencje osób mogą być inne niż rezultaty ich działań [Matysiak, 2005, s. 105].

W transformacji rodziny mamy do czynienia z niezamierzonymi konsekwencjami przemian w postaci negatywnych i pozytywnych efektów, których beneficjentem była rodzina oraz społeczeństwo, a które były wynikiem sprzężeń zwrotnych między zmianami środowiska strukturalnego i rodziny (por. tab. 3). Miały one charakter wewnętrzny i zewnętrzny.

Zmiany wewnątrz rodziny związane były z przeobrażeniami stosunków rodzinnych jakie dokonały się pod wpływem korozji patriarchy i emancypacji kobiet. Były też wynikiem konieczności podporządkowania się wymogom stawianym przez system ekonomiczny, a w szczególności przez elastyczne rozwiązania na rynku pracy.

Tabela 3. Niezamierzone konsekwencje transformacji rodziny

Efekty			
Wewnętrzne – dotyczące samej rodziny		Zewnętrzne – dotyczące otoczenia społecznego	
Pozytywne	Negatywne	Pozytywne	Negatywne
Równouprawnienie	Rodzina mała	Rodzina inwestująca w kapitał ludzki, w tym w wykształcenie	Substytuowanie funkcji rodziny przez państwo
Bogacenie materialne rodziny	Rodzina rozproszona przestrzennie	Rodzina inwestująca w kapitał rzeczowy i finansowy	Rodzina patologiczna
	Konflikt karier współmałżonków		

Źródło: opracowanie własne.

Do efektów pozytywnych przemian rodziny zaliczyć można bogacenie się rodziny oraz równouprawnienie kobiet. Efekty negatywne to zmniejszenie się wielkości rodziny, opóźnianie jej zakładania lub życie w singlach, w związkach nieformalnych. Kosztem alternatywnym pracy na elastycznym rynku pracy stało się rozproszenie przestrzenne rodziny, a tym samym osłabienie więzi rodzinnych. Postawy indywidualistyczne i egalitarystyczne członków rodziny prowadziły do wzrostu znaczenia przesłanek ekonomicznych (komercyjnych) w kreowaniu decyzji i w wyborach członków rodziny. Efekty zewnętrzne dotyczyły

korzyści i kosztów, których udziałem było społeczeństwo w efekcie przystosowań rodziny do zmian ekonomicznych i kulturowych. Efekty pozytywne to zarówno korzyści zewnętrzne inwestycji w kapitał ludzki rodziny, w tym w wykształcenie i zdrowie, jak i korzyści wynikające z dyskontowania przez społeczeństwo efektów prywatnych inwestycji realizowanych przez rodzinę. Inwestycje w kapitał ludzki, w tym w wykształcenie, przysparzają bowiem korzyści nie tylko jego posiadaczowi (wyższe dochody z pracy), ale rodzą one również wiele zewnętrznych korzyści, które przypadają osobom trzecim lub innym członkom społeczeństwa. Oznacza to wyższy poziom ochrony zdrowia, lepszą infrastrukturę czy wyższą produktywność gospodarki. Zwiększają też poziom świadomości społecznej, co przekłada się na kształtowanie pozytywnych wzorców zachowań. Natomiast w przypadku inwestycji rzeczowych i finansowych mamy do czynienia z korzyściami społecznymi w postaci wzrostu gospodarczego, wyższych przychodów budżetowych, a tym samym wzrostu konsumpcji dóbr i usług publicznych.

Efekty negatywne to koszty jakie ponosi społeczeństwo na skutek deprecjacji tradycyjnych norm rodzinnych oraz patologii życia rodzinnego. Atrofia więzi rodzinnych prowadzi do zmniejszenia się jej trwałości, a w konsekwencji do jej rozbicia. Wiele rodzin nie potrafi sprostać wymogom jakie stawia system ekonomiczny. Rodzi to wiele zachowań anomijnych oraz wywołuje konieczność substytuowania funkcji rodziny przez państwo.

PODSUMOWANIE

Rodzina zmienia się pod wpływem konieczności dostosowań do systemu ekonomicznego, w jakim musi funkcjonować, a na który nie ma wpływu. Oznacza to, że musi się jemu podporządkować, gdyż w przeciwnym wypadku będzie się sytuować na marginesie życia społecznego lub nie będzie rodziną. System ekonomiczny ma przemożny wpływ na kulturę społeczeństw, instytucje regulujące życie społeczno-ekonomiczne oraz dominujące orientacje wartościujące. Mamy więc do czynienia z przenikaniem się uwarunkowań ekonomicznych i kulturowych w kreowaniu zmian rodziny, a także ze skutkami tych zmian w warstwie ekonomicznej i społecznej (kulturowej) jej bytu. Przeobrażenia rodziny mają charakter ewolucyjny i ciągły, stąd w naturalny sposób liczyć się należy z kontynuacją tego procesu, czego efektem będzie powstawanie nowych i zróżnicowanych modeli rodzin.

LITERATURA

- Dahrendorf R. [1979], *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Durkheim E. [1990], *Elementarne formy życia religijnego*, Warszawa.

- Ehrenreich B. [1983], *The Hearts of Men*, Anchor Press, New York.
- Ehrlich S. [1995], *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemu norm*, PWN, Warszawa.
- Graff A. [1999], *Patriarchat po seksmisji*, „Gazeta Wyborcza” 19/20 czerwiec.
- Hajduk Z. [1969], *Niektóre aspekty wyjaśniania*, „Roczniki Filozoficzne”, t. 17.
- Kmita J. [1982], *O kulturze symbolicznej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa.
- Kmita J. [1985], *Kultura i poznanie*, PWN, Warszawa.
- Kwak A. [2005], *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak” Warszawa.
- Mamzer H. [2001], *Archeologia etniczna versus kulturowo-interpretacyjna*, [w:] Mańczak W., *Praojczyzna Słowian. Zbiór wypowiedzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. [2004], *Przemiany więzi społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Matysiak A. [2005], *Mikroekonomiczne podstawy makroekonomii*, [w:] *Teoretyczne aspekty gospodarowania*, Kopycińska D. (red.), Wydawnictwo Naukowe Katedry Mikroekonomii, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
- McClosky H., Schaar J.H. [1965], *Psychological Dimensions of Anomy*, “American Sociological Review” no. 1 (30).
- Merton R.K. [2002], *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, PWN, Warszawa.
- Nagle E. [1985], *Struktura nauki. Zagadnienia logiki wyjaśnień naukowych*, PWN, Warszawa.
- Nozick R. [1999], *Anarchia, państwo, utopia*, Fundacja Altheia, Warszawa.
- Patterson O. [2003], *Kultura na poważnie: Rama pojęciowa i przypadek Afroamerykanów*, [w:] Harrison L.E., Huntington S.P., *Kultura ma znaczenie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Riesman D. [1996], *Samotny*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.
- Swidler A. [1986], *Culture in action: Symbols and strategies*, „American Sociological Review”.
- Tool M.R. [1990], *Institutionalist View of Economic Systems*, [w:] *The Evolution of Economic Systems*, Dopfer K., Raible K.F. (red.), St. Martin’s Press, New York.
- Watkins J.W.N. [2001], *Wyjaśnianie historii. Indywidualizm metodologiczny i teoria decyzji w naukach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Streszczenie

W artykule zaprezentowano mechanizm wyjaśnienia społeczno-ekonomicznej transformacji rodziny. Zrozumienie tego procesu wymaga ustalenia zależności jakie łączą zjawiska o charakterze ekonomicznym i kulturowym, oraz określenie interakcji i sprzężeń zwrotnych między nimi. Konieczne jest też wyjaśnianie przyczynowe oraz genetyczne, a co za tym idzie określanie szeregu etapów pośrednich, przez który przeszła badana rodzina, zanim osiągnęła stan wyjaśniany. Użytecznym narzędziem badawczym do wyjaśnienia transformacji rodziny może być matryca przyczynowa Pattersona, składająca się z transmitowanych modeli kulturowych, zmodyfikowanych modeli kulturowych, środowiska strukturalnego (systemu ekonomicznego) oraz efektów behawioralnych (w tym zachowań anomijnych).

The Social-Economic Mechanism of Family Transformation

Summary

In the article, the author explains mechanism of social-economic family transformation. To understand this process it is necessary to find relations and feedback loops among economic and cultural activities. Genetic and causative researches which often determine intermediate stages in family transformation are also very important. An effective research instrument is "Patterson's casual matrix", which includes transmuted and modified cultural models, structural habitat (economic environment) and behavioral effects (including anomic behavior).